

SALTUK-NÂME'DE KİPLİK

Noor Khalid Abdulsattar ALDALLAL*
Mediha MANGIR **

ÖZ

Kip (mood), fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın yansıtıldığını gösteren bir anlatım biçimi, kiplik (modality) ise fiilin hangi koşullar altında gerçekteştiğini bildiren; konuşmacının ruhsal durumunu, duygularını, niyetini, isteğini dile getiren anlamsal bir kategoridir. Kip nesnel, kiplik öznel bir tutumu yansıtır. Konuşucunun kendi ürettiği sözce karşısında tavır ve görüşlerinin semantik bir kategoride dil bilgiselleşmesi olarak tanımlanan kiplik, sözceleme öznesinin betimlenmesinde dikkati çeken bir ulamdır. Konuşur ve ifade arasındaki ilişki kiplik kategorisinde değerlendirilir. Kiplik; biçim birimi, sözlük birimi, söz dizimi ve vurgu vasıtasıyla işaretlenebilir. Saltuk-nâme, 13. yüzyıl alperenlerinden Sarı Saltuk'un menkıbevi hayatını, savaşlarını ve çeşitli kerametlerini konu alır. Sarı Saltuk, Anadolu ve Rumeli'nin fethi sırasında gazalara katılan, efsanevi bir Türk kahramanıdır. Saltuk-nâme, 15. yüzyılda yazılan ve hakkında birçok çalışma yapılan önemli bir eserdir. Saltuk-nâme'nin kiplik açısından değerlendirildiği bu çalışmada biçim birimi öğelerinden ekler; sözlük birimlerden zarflar, isimler ve filler; söz dizimi öğelerinden kalıplaşmış ifadeler, deyimler ve söylem birimleri işaretleyici olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saltuk-nâme, Kiplik, Kiplik İşaretleyicileri.

MODALITY IN SALTUK-NÂME

ABSTRACT

The modal is a semantic category that reflects the verb's action, occurrence, and behaviour, in order to express the speaker's mental state, feelings, intentions, and/or wishes. It reflects an objective attitude, and the modality reflects a subjective perspective. Modality is the semantic grammaticalization of the speaker's attitudes and views against the utterance they produce, and thus constitutes a category unto itself. It moreover explores the relationship between a speaker and their utterance, and can be indicated via a morpheme, lexeme, syntax, or emphasis. Saltuk-nâme was written in 15th century and has been widely researched. This particular study, we have set out to examine the manuscript in terms modality via suffixes/morphemes, adverbs, nouns, and verbs/lexemes - only to discover that it chiefly takes the form of stereotyped expressions, idioms, and discourse units.

Keywords: Teaching Saltuk-nâme, Modality, Modality Markers.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 16.04.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2022

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, SAMSUN; ORCID: 0000-0001-6867-0586, E-posta: nooraldallal08@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, SAMSUN; ORCID: 0000-0001-9455-7042, E-posta: mediha.mangir@omu.edu.tr

Giriş

Dilin incelenme yönü zaman içerisinde değişmiştir. Göstergeler dizgesi olarak incelenen dil, yerini iletişim aracı olarak incelenen dile bırakmıştır. Bu durumda, araştırma nesnesi olarak cümle üstü birimler olan *metin (text)* ve *söylem (discours)* değer kazanmıştır. Dilsel ürünlerin (metin, söylem gibi) değerlendirilmesinde dil biliminin geliştirdiği farklı bakışlara ihtiyaç vardır.

20. yüzyılın başında Saussure'ün gösterge betimlemesinden sonra Chomsky, cümleyi önceleyerek yüzey ve derin yapılardan söz eder. Daha sonra dilin belli iletişim durumlarındaki kullanım özellikleri üzerinde duran ve konuşan özneyi vurgulayan sözceleme kuramları ortaya çıkar. Buna göre, somut dilsel ürün olarak sözcelemenin izlerini taşıyan sözce incelenmelidir. Sözceleme öznesinin betimlenmesinde kiplik dikkati çeken bir ulamdır.

1. Kiplik

Kiplik, temelde felsefenin dallarından biri olan mantıkta işlenmiş bir kavramdır. Mantık, bilginin doğruluğu ve yanlışlığının sorgulanması üzerine kurulur. Bilginin doğrulanması çalışmaları sırasında, bilginin zorunlu ve olası olmasıyla ilgilenen kiplik mantığı doğar. Modal mantık da denen bu yaklaşım son dönemde birçok disiplini etkilediği gibi dil bilimini de etkiler ve farklı bakış açılarına sahip kiplik betimlemeleri ortaya çıkar (Kılıç, 2004, s. 4). Bunlardan ilki, kipliği olasılık ve zorunluluğun anlatımı olarak görür. Dil biliminde en çok rağbet gören bir diğer yaklaşıma göre kiplik, dilde öznelliğin yani konuşurun tutumunun anlatımıdır. Üçüncü bakış açısına göre kiplik, göreceli gerçekçiliğin ya da gerçeklik-gerçekdışılık farkının anlatımıdır (Usta, 2013, s. 5-6).

Çekime girmiş, bitmiş bir fiil zaman, görünüş ve kiplik değerleri taşır. Berke Vardar, kipliği “konuşucu ile dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği” (2002, s. 135) olarak tanımlarken İmer vd., “bir konuşmacının karşılıklı bildirişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi” (2011: s. 176) olarak ifade eder. Kiplik, fiilin hangi koşullar altında gerçekleştiğini, konuşmacının psikolojik durumunu, duygularını, niyetini, isteğini bildiren bir kategoridir. Kiplik, önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil tüm cümleyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır ve bu nedenle tek bir dil bilimsel yapıya indirgenemez (Erk Emeksiz, 2008, s. 57).

Duygu Kamacı Gencer, çalışmasında kiplikle ilgili alanyazını değerlendirmiş ve tanımların dört farklı bakış açısıyla yapıldığı sonucuna varmıştır. Bu tanımları biçimsel, anlamsal, mantıksal ve felsefi tanımlar olarak değerlendiren Kamacı Gencer, yaklaşımlar içinde mantıksal değerlendirmeyi önclemiştir. Buna göre biçimsel tanım yapan araştırmacılar, daha çok kiplik işaretleyicilerine odaklanırken anlamsal tanımda sadece anlamsal kategorilere bağlı kalındığı görülür. Felsefi tanımda ise terminoloji sorunu göze çarpar. Kamacı Gencer'e göre dil araştırmaları için en makul yaklaşım mantıksal olandır. Bu yaklaşıma göre kiplik, konuşucunun önermedeki olay ya da durum karşısındaki öznel yaklaşımını ifade eden anlamsal bir fenomendir (2018, s. 48-49). Caner Kerimoğlu da kiplik tanımıyla ilgili yaklaşımları “mantıksal yaklaşım, tipolojik yaklaşım ile semantik ve pragmatik yaklaşım” olarak üç başlıkta değerlendirir. Mantıksal yaklaşımda olasılık ve zorunluluk kavramları ön plandadır. Dil bilimsel çalışmalarda ise bu kavramların farklılaştığı belirtilmiştir. Tipolojik yaklaşımda, dünya dillerinin çeşitlenmesinde kipliğin bir ölçüt olarak kullanılması esas alınır ve kiplik bildirme araçları (morfoloji, sentaks vb.) bakımından dillerin değerlendirilmesi ve sınıflandırılması söz konusudur. Semantik ve pragmatik yaklaşım, kipliğin semantik bir ulam olması dolayısıyla çalışmalarda kullanılan en yaygın yaklaşım olarak betimlenir (2018, s. 17-21).

Dil bilimsel çalışmalarda kiplikle ilgili sınıflandırmalar farklılık gösterir. Talat Dinar, çalışmasında birkaç araştırmacının sınıflamasına yer verir (2020, s. 71-74). Farklı çalışmalara da temel teşkil etmesi dolayısıyla en yaygın Palmer'in kiplik sınıflamasıdır (2001). Palmer, kipliği iki genel başlık hâlinde önerme (propositional) ve eylem (event) kipliği olarak değerlendirmiş; önerme kipliğini, bilgi (epistemic) ve kanıtsal (evidential) kiplik, eylem kipliğini de yükümlülük (deontic) ve içedim (dynamic) kiplik alt başlıklarında ele almıştır (2001, s. 24-84). Önerme kipliği konuşurun, bilginin gerçekliğine ve statüsüne dair kararını gösterirken eylem kipliği, henüz gerçekleşmeyen, ancak gerçekleşmesi mümkün olan olaylara gönderme yapar (Aslan Demir, 2008, s. 34).

Kiplikler, edimsel noktayı veya konuşucu niyetlerini; ifade edilen önermenin inandırıcılığına, zorunluluğuna, istenmesine veya gerçekliğine bağlılığını gösterir (Yaylagül Üstünel, 2020, s. 167). Kiplik, daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıkması dolayısıyla dildeki karşılıklı etkileşimleri de açık bir şekilde gösterir (Karabağ, 2000, s. 275). Konuşmayı gerçekleştiren kişi anlattığı konu ya da durumla ilgili görüşlerini kiplik aracılığı ile yansıtır. Benzer, kipliği söz üreticisinin ruh durumunu, duygularını, niyetini, isteğini belirten ve dilde hazır olarak bulunmayan; eklerin ikincil ya da üçüncül işlev olarak üstlendikleri anlamlar olarak değerlendirir. Konuşucu (söz üreticisi), Türkçede kip ve zaman eklerinden birini seçerek ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme kipliklerini dinleyiciye aktarmak için kullanabilir (2012, s. 127). Ancak, geniş kapsamlı bir anlamsal alan barındıran kipliğin sadece yüklemle anlatılamayacağı da genel kabuldür. Biçim birimler, sözlük birimler, söz dizimi ve bürünsel ögeler de kipliğin aktarım vasıtaları olarak betimlenir (Dinar, 2020, s. 64). Kerimoğlu, diğer dil bilgisi kategorilerine göre daha zayıf bir sistematige sahip olan kiplik için bir çekim tasarlamının zorluğundan söz eder. Ayrıca kiplik anlama ulaşmada bağlam, tonlama, vurgu gibi ögelerin belirsizlik ve çok anlamlılık boyutlarını ortaya çıkaracağını belirtir (2018, s. 8).

2. Kip, Kiplik ve Kiplik İşaretleyicileri

Kip ve kiplik, kimi zaman birbirinin yerine kullanılan kimi zaman da farklı kavramlara göndermeler yapan terimler olarak değerlendirilir. Kiple ilgili tanımlamalarda farklı bakış açıları vardır. Bu bakış açılarının temelinde dilin biçimsel veya anlamsal yönünün öncelenmesi yatar. Dilin biçimsel yönünün öne çıkarıldığı tanımlarda kip, daha çok fiilde zaman kavramıyla birlikte ele alınır hatta kipi zamanı işaretlediği söylenir (Ergin, 1993, s. 273; Ediskun, 1999, s. 173; Banguoğlu, 2000, s. 443; Gencan, 2001, s. 304; Korkmaz, 2003, s. 569). Bu görüş alanyazında uzun bir süre rağbet görür. Ancak dilin anlam yönünün merkeze alınması görüşü yaygınlaşınca, ilk olarak Dilaçar, kipi fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmesinin istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten gramatikal bir ulam olarak betimler (1971, s. 106). Kocaman, kip ulamının daha geniş bir çerçeveden, cümleler üstü birimler açısından incelenmesini, ayrıca dil birimlerinin edimsel değerlerinin, kullanıldıkları bağlamın, öznel ve nesnel bakış açılarının dikkate alınmasını önerir (1983, s. 85). Bir başka tanımlamaya göre kip, anlamdan bağımsız bir gramer kategorisi olarak değerlendirilir. Bu durumda kip ile birlikte belirteçler, eylemler, sıfatlar, adlar ve söylem birimleri de kiplik işaretleyicisi olarak görülür (Erk Emeksiz, 2008, s. 57-58). Son dönemde yapılan çalışmalarda kipliğin (modality) anlam bilimiyle, kipi (mood) de biçim birimlerle ilgili kavramlar olduğu dile getirilir (Aslan Demir, 2008, s. 17). Benzer, aynı doğrultuda kiplik kavramının kipten farklı olduğunu, kipi nesnel, kipliğin öznel bir tutumu yansıttığını söyler. Bu sebeple kip sayısının sınırlı, kiplik sayısının ise konuşucu ve

dinleyiciye göre tercih edilebildiğinden kipe oranla daha fazla olduğunu belirtir (2012, s. 112).¹

Caner Kerimoğlu, "Kip ve Kiplik" isimli çalışmasında, kip ve kiplik biçiminde tamamen farklı iki kategori düşünmenin doğru olmadığı görüşündedir. Kerimoğlu, kip ve kipliğin parça-bütün ilişkisi düzeyinde bir ilişkiye dayandığını belirterek temelde bir farklılıktan değil, işaretleyicilerin niteliğinden söz etmek gerektiğini ifade eder.

"Ali burada fotoğraf çekmemelisin cümlesindeki -mAll eki fiile gelerek kiplik anlamlarından birini (gereklilik) işaretlemektedir. Fiile gelen morfolojik bir araç olduğu için kip ögesidir. Ancak bu anlamı işaret etmek için konuşur yalnızca morfolojik araçları kullanmayabilir veya gereklilik anlamının diğer alt kategorilerini (zorunluluk, yasaklama, rica vb.) bildirmek isteyebilir. Bu durumda yalnızca morfolojik araçları kullanan ve gereklilik olarak adlandırılacak dar bir semantik alanla değil, daha farklı araçlarla da (tonlama, morfo-sentaks vb.) işaretlenen geniş bir anlam alanıyla karşılaşabiliriz. (Ali burada fotoğraf çekmesen iyi olur. Burada fotoğraf çekme. Burada fotoğraf çekilmeyecek vb.)" (2018, s. 2)

Kipliğin bu geniş alanla ilgili, kipin de bu alanın küçük, yalnızca morfolojiye dayanan bir bölümü olduğunu söyleyen Kerimoğlu, bu iki kavram arasında işlev bakımından bir farktan ziyade, işaretleyiciler bakımından bir fark bulunduğunu belirtir (2018, s. 2).

Her birim bir üst düzlemde anlam ve değer kazanır. Bir biçim biriminin anlam ve işlevi kelimedede, bir kelimenin cümlede, bir cümlenin anlam ve işlevi de sözce, metin gibi dilsel ürünler içinde ortaya çıkar. Kiplik, anlamsal bir kategori olduğundan bağlamsal ve prozodik ögeler anlama ulaşmada önem arz eder. Ancak yazılı dil ürünlerinde özellikle prozodik ögelerin betimlenemez oluşu kiplik değerlendirmelerinde bir zorluk olarak görülür. Gerçek dünyada meydana gelen, izafi dünyada tasavvur edilen olaylar hakkında konuşmaya imkân sağlayan kiplik, dilde farklı yollarla işaretlenir. Kipliğin işaretlenmesindeki çeşitlilik, daha çok dillerin kiplik kategorisini işaretlemeye tercih ettikleri yollardan kaynaklanır (Demirel, 2018, s. 85). Kerimoğlu, kiplik işaretleyicilerini biçim bilgisi ögeleri, sözlük ögeleri ve söz dizimi ögeleri olmak üzere üç başlıkta değerlendirir. Alt başlıkları da örneklerle açıklar (2018, s. 42-28). Zeynep Erk Emeksiz, kiplik işaretleyicileri olarak belirteçler, eylemler, sıfatlar, adlar ve söylem birimlerini sayar (2008, s. 57-58). Dinar da Türkçede kipliğin biçim birimler ve sözlük birimler olmak üzere iki başlık altında işaretlendiğini örneklerle sunar (2020, s. 81-86). Aslan Demir, isteme kipliği üzerine yaptığı çalışmada "morfolojik işaretleyiciler, sözlüksel işaretleyiciler, morfoloji-leksikoloji bağıntılı işaretleyiciler, sözdizimsel işaretleyiciler, sözdizimi-leksikoloji bağıntılı işaretleyiciler, sözdizimi-leksikoloji-morfoloji bağıntılı işaretleyiciler, söyleme dayalı işaretleyiciler" olmak üzere yedi başlık altında değerlendirme yapar (2008, s. 18-20). Hirik de bilgi kiplikleri üzerine yaptığı çalışmada Aslan Demir'den örnekseyerek "morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel, söyleme dayalı ve birden fazla birlik kuran işaretleyiciler" başlıklarını belirlediğini söyler (2014, s. 51).

3. Saltuk-name'de Kiplik İşaretleyicileri

3.1. Saltuk-nâme

Saltuk-nâme, 13. yüzyıl alperenlerinden Sarı Saltuk'un menkıbevi hayatını, savaşlarını ve çeşitli kerametlerini konu alır. Sarı Saltuk, Anadolu ve Rumeli'nin fethi sırasında gazalara katılan, efsanevi bir Türk kahramanıdır. Sarı Saltuk'un menkıbelerinin

¹ Kerimoğlu, 2018: 113-150'de yapılan çalışmalar ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir.

toplanıp kitap hâline getirilmesini Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan, Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'den ister (Akalin, 1987, s. XXXVI). Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'nin yazdığı Saltuk-nâme, üç ciltten oluşur. İlk ciltte Sarı Saltuk'un çocukluğu, yetişmesi, savaşları, Kırım'a, Mekke'ye ve Hindistan'a yaptığı seferler yer alır. İkinci ciltte Türkistan'da, Rumeli'de ve Şahmaran ülkesinde yaptığı savaşlar ve gösterdiği yararlılıklar anlatılır. Son ciltte ise müşrik ve magrib seferleri, cinlerle, cadılarla savaşları ve Osman Gazi ile karşılaşması yer alır (Mangır, 2011, s. 47). Sarı Saltuk ile ilgili bilgileri İbn Batuta ve Evliya Çelebi'nin seyahatnâmelerinde, Hacı Bektâş-ı Velî'nin velâyetnâmesinde bulabilmek mümkündür (Akalin, 1989, s. 234).

Kiplik kategorisinin Türkçenin tarihsel dönemlerindeki durumunu tespit etmek, eş zamanlı ve art zamanlı çalışmalar açısından önem taşır. Çok sayıda ve türde eser verilen Eski Anadolu Türkçesi döneminde, metinlerdeki ifade çeşitliliği de dikkat çeker (Üzüm, 2017, s. 27). Konuşur ve ifade arasındaki ilişki kiplik kategorisinde değerlendirilir. Daha çok karşılıklı konuşmalara dayanan Saltuk-nâme, bu çalışmada önce kiplik işaretleyicileri bakımından incelenecek, daha sonra kiplik ifadeleri de eserden alınan tanık cümlelerden hareketle sınıflandırılacaktır.

3.2. Biçim Bilgisel İşaretleyiciler

Kipliği biçim bilgisel kategoride işaretleyen ögeler; ekler, edatlar, morfo-sentaktik ögeler, kiplik yardımcı eylemler biçiminde değerlendirilir.

3.2.1. Ekler

Türkçede yüklemcil ögelere getirilen ekler, zaman, görünüş ve kiplik kategorilerini aynı anda işaretleyebilirler. Aşağıda kiplik işlevi üstlenen biçimbirimler örneklenmiştir:

-(X/A)r, -mAz

-(X/A)r, -mAz eki, Türkçe dil bilgisi kitaplarında eklendiği fiilin geçmişte yapıldığını, şu anda yapılmakta olduğunu ve gelecekte yapılacağını işaretleyen bir biçimbirim olarak değerlendirilir. Uzun ise geniş zamanın bütün zamanlara gönderimde bulunduğu varsayımını, aslında onun bu üç zamanın hiçbirine doğrudan gönderimde bulunmadığı şeklinde tersinler ve bazı doğal olayları anlatmada bu biçim biriminin geniş zamanı kısmen karşıladığını belirtir (Uzun, 2004, s. 161-162). -(X/A)r, -mAz biçim biriminin çoğunlukla beceri, alışkanlık, varsayım, genelleme, gönüllülük, yeterlik, emir, yasak vb. kiplik değerlerini işaretlediği görülür (Aslan Demir, 2008, s. 71). Ayrıca Benzer, -(X/A)r ekinin bildirme, gereklilik, buyruk, istek, alışkanlık, tahmin, kesinlik, söz verme olmak üzere sekiz farklı kipliğe sahip olduğuna işaret eder (Benzer, 2012, s. 198).

* *Bu az riyâzatla biz dağı bir tağdan bir tağa uçaruz.* (s. 76)

uçaruz (uçabiliriz) → yeterlik

* *İy kavm! Ben onunla üç yıla kavlı itdüm, 'ahdümden dönmezem. Umarum kim 'inâyet-i haqq yitişe, girü kendüye gele.* (s. 64)

umarum → istek

dönmezem → kararlılık

* *...yoğsa çepçevre tutup bu cezireyi aluruz sizleri kıraruz, dimiş.* (s. 43)

aluruz, kıraruz → tehdit

-DXr

tur- yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden ekleşmiş olan *-DXr* bildirme eki fiil kök ya da gövdesine doğrudan eklenemez. Bu ek, zaman biçim birimleriyle çekimlenmiş fiillere gelerek kesinlik, olasılık, tahmin, beklenti gibi kiplik değerleri belirtir (Benzer, 2012, s. 207).

* *Yarın ceng olısdurdur.* (s. 38)

olısdurdur → kesinlik

-A

Eski ve Orta Türkçedeki gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik-dilek kipleri için kullanılan *-gA* ekindeki *g-* ön sesinin XIII. yüzyıldan başlayarak eriyip kaybolmasıyla ortaya çıkan *-A* eki, yavaş yavaş gelecek zaman bildirme görevini kaybetmiş, daha çok geniş zaman, gereklilik, istek ve emir gösterme işlevi yüklenmiştir (Korkmaz, 2003, s. 649).

* *Kerem eylen sizünle bile gideyim yoldaşacak olayım.* (s. 80)

gideyim (gidebilir miyim) → izin

olayım (yoldaş olabilir miyim) → izin

* *Dilerem kim ben bu Mısır 'ulemâsıyla bahş idem ve ders-i 'âmm kılam.* (s. 38)

bahş idem → istek

'âmm kılam → istek

* *Bana itâ'at eyle, tut, şerîfi gönder, helâk ideyim, intikâm alayım, yoğsa çepçevre tı-tup bu cezireyi aluruz sizleri kıraruz, dimiş.* (s. 43)

helâk ideyim, intikâm alayım → istek

* *Ġam yimenüz, İnşâ'allâh işümüz ħayr ola.* (s. 185)

ħayr ola → istek

3.2.2. Edatlar

Sözlük ögesi olmayan edatlar da kiplik anlama etki eden işaretleyicilerden biridir. “Diye” edatı *belki, herhâlde, galiba, sanki* zarflarının olasılığa doğrudan etkisi kadar olmasa da dolaylı yoldan olasılığı işaretler. *Tekrar görüşemeyeceğiz diye çok korkuyorum* sözcesinde söz üreticisinin durum hakkındaki endişesi ve aynı zamanda varsayımı söz konusudur. Metinden alınan tanık cümlelerde de “diye” edatı bu anlamsal alanı gösterir.

* *Pes gâzîler anları ħomadılar, ħorħdılar daħı bir yirde gizlü puşuda kâfir ola diyü ħondılar.* (s. 128)

* *Ol atasının beglerin ħıgırdı, ħasta oldum, ölürem, diyü. Meger ol begler ittifâħ itdiler kim Ķâhire'yi tı-tup Yezîd'e göndereler.* (s. 155)

* *'Âlem birbirine girdiler, Râfizîler yöridiler, bunca il gün aldılar, kimse ħarşu gelmez, diyü cem' oldılar ve daħı gördiler.* (s. 139)

3.2.3. Morfo-sentaktik Ögeler

Türkçenin fiil çekimi eklere dayansa da bazı söz dizimsel yapıların da bu işlevi üstlendikleri görülür. *-sA gerek, -mAk gerek, -mak zorunda, -mak lazım* yapıları zorunluluk, gereklilik, istek gibi kiplik değerleri işaretleyen morfo-sentaktik ögeler olarak betimlenir (Kerimoğlu, 2018, s. 44). Metinde bu yapılardan “-mak gerek” tespit edilmiştir.

* *Yâ Şerîf pehlivan! Bu cânavar-ı evrân'dan key şakınmak gerek. (s. 94)*

şakınmak gerek → zorunluluk

* *Bu Medîne'de Râfîzî kavmı vardır. Anlar bizüm düşmânumuzdur hep, bulmak gereksin. (s. 67)*

bulmak gereksin → gereklilik

* *Eyle diyicek Türklere muṭî' olmak gerek, dînlerine girmek gerek. (s. 77)*

muṭî' olmak gerek → zorunluluk

girmek gerek → zorunluluk

3.3. Sözlüksel İşaretleyiciler

Zarflar, isimler ve kiplik yüklemeler, kiplik ifade eden sözlüksel öğelerdir.

3.3.1. Zarflar

Zarflar, kiplik bildiren sözlüksel öğeler arasında en çok kullanılan ve diğer kiplik belirticilerinin de yükledikleri anlamın ortaya çıkmasına katkı sağlayan önemli bir işaretleyici olarak dikkati çeker. Zarflar, kiplik anlatımın bir parçası olarak konuşurun tutumunu, aktardığı bilginin doğruluk değerine dair kanısını, beklentilerini ortaya koyar. Zarflar, cümledeki bir öğeye odaklanarak anlamlandırma ve yorumlama sürecini etkilerken tamamlayıcı, sınırlayıcı, derecelendirici ya da yönlendirici olma işlevleriyle kiplik anlatım sunar (Aslan Demir, 2008, s. 86). Durum, zaman ve soru zarflarının kiplik bildirme işlevlerinin ağırlıkta olduğu görülür (Kaya, 2004, s. 91; Hirik, 2015, s. 1365).

* *Acabâ bunları n'eylerler ola, didi. (s. 198)*

acabâ → şaşkınlık

* *Size anlar hâkim olup mâl ve rızkunızı kendüler mutaşarrıf olalar ve senün daḥı en son helâklığın anlarun elindedür ki şakın İslâm'a yavuz kaçd eyleme. Bu dînün bekçileri çoğdur. En ednası Şerif'i size unutturur ve kıyâmete dek eksük olmazlar, didi. (s. 179)*

şakın → uyarı

* *Şakın kendüni bildürme kâfirlere. (s. 88)*

şakın → uyarı

3.3.2. İsimler

Kipsel değer taşıyan “olasılık, ihtimal, kesinlikle, kesin” gibi kelimelerin yanı sıra “göz, koku, his, tatlı, ekşi, acı” gibi kelimeler de kiplik anlama etki eder (Hirik, 2014, s. 53).

Sen bu sözi söyleme kim ol Şaltuḥ kendüye gelüp girü 'aklı cem' olmak ihtimâli yokdur. (s. 74)

ihtimâl → olasılık

3.3.3. Kiplik Yüklemeler

Kiplik yüklemeler, kiplik anlam taşıyan sözlüksel öğelerdir. Bunlar “dile-, arzu et-, iste-, emret-, rica et-, yalvar-, san- vb.” fiiller ile bazı kiplik anlam taşıyan isimlerin yüklemleşmesini de karşılar: “Buraya geleceği *belliydi*.” gibi (Hirik, 2014, s. 52; Kerimoğlu, 2018, s. 46).

* *Meded idün, bu ḥal sizden olmışdur. Kerem idün, didiler. (s. 77)*

meded idün, kerem idün → rica, yalvarma

* *Dilerem kim ben bu Mısır 'ulemâsıyla bahş idem ve ders-i 'âmm kılam.* (s. 38)

dilerem → dilek, istek

* *Kerem eylen sizünle bile gideyim yoldaşacak olayım.* (s. 80)

kerem eylen → rica, yalvarma

* *Dilerim ki ben bunda bu gice bunlara bu işi idem.* (s. 185)

dilerim → dilek, istek

* *Umarum kim 'inâyet-i haqq yitişe, girü kendüye gele.* (s. 64)

umarum → beklenti, istek

3.4. Söz Dizimsel İşaretleyiciler

Kalıplaşmış ifadeler ve deyimler söz üreticisinin önermeye bakışını yansıttığında kiplik işaretleyicisi olabilirler (Kerimoğlu, 2018, s. 47). Ayrıca eksilteli cümleler, tekrarlı yapılar, ki veya da bağlacının anlama etkisiyle de söz dizimsel kiplik anlamlara ulaşılabilir (Hirik, 2014, s. 134).

* *Ġāfil olma, beni Haqq ta'alā zābiṭ ve hāfız yaratdı sana Adum Rūkā'il'dür. Bu la'inden hāzer eyle. Bu yöridüğün Kāf tağıdur, değme bir nesneye aldanma.* (s. 99)

gafil olma → öğüt verme

* *N'ola taşra çıkun, göresiz.* (s. 77)

n'ola < ne olur → rica/yalvarma

* *Ne dirsın bana gelür misin?* (s. 118)

ne dirsın → sorma

* *Şunı bilmez misin Mısır nevāhisinde on iki bın kâfiri yalnız başuna şıdun.* (s. 157)

bilmez misin → onaylama (bilirsın)

* *Ol bir gazāya ve ḥarbe kābildür dahı Ketfāl vedā' eyledi.* (s. 200)

dahı → açıklama

* *Velī yā server benüm sözüm tıatarsan seni anda iletürem ki bana evvel vāfir azık ve şu gerekdür dahı ikinci sana Semenderün derisinden kürk gerekdür tā od yaqmaya.* (s. 107)

ki → açıklama

dahı → sebep bildirme

* *Bir rahib baş kaldırdı eyitdi: Bu türklerün hükmi şu zamāna dekdür ki Mesih gelüp gökden ine, evvel bunları kırsardur.* (s. 179)

ki → açıklama

3.5. Bağlam

Kiplik işaretleyicileri temel olarak bağlamcıl dil öğeleridir. İşaretleyicilerin hangi anlamın taşıyıcısı oldukları ancak bağlamla belirginleşir. Kerimoğlu, "Ali yarın bana gelecek." cümlesinin bağlamdan koparıldığı takdirde, gelecek zamana dair bir bildirme cümlesi olduğunu ifade eder. Ancak, aynı cümle aşağıdaki bağlamda farklı şekillerde yorumlanabilir:

"A: Bu evin hâli ne böyle? Kim yaptı bunu?"

B: Kardeşi, Ali'nin yaptığını söylüyor.

A: Demek öyle. Söyleyin o kardeşine, Ali yarın bana gelecek. Derdi neymiş bir öğrenelim." bağlamındaki "Ali bana yarın gelecek." cümlesi ise farklı bir semantik alana göndermede bulunur. Burada, konuşurun zorunluluk içeren bir isteği vardır (2018, s. 48).

Metinden alınan aşağıdaki sözcelerde kiplik anlamlar bağlamdan hareketle ortaya çıkar:

* -'Acabā dünyāda bundan büyük ağaç var mıdur ola? menücher eyitdi:

-Server! kāf'da ağaçlar vardır kim bu anun yanında bir fidāndur. Pes Şerif, Hakk ta'ālānun kudretine ta'accüb idüp dururdu. Ol cezirede bir balık baş kaldurdu. Şerif eyitdi:

-Ne büyük balık olur şu! Menücher eyitdi:

-Bu denizde balıklar vardır kim her gün bin bunun gibi balık yir. (s. 96)

Söz üreticilerinin ağaç ve balık üzerine diyalogları, bağlamdan hareketle şaşkınlık ve abartma anlamı taşır.

* Bu şehir harāblığına ammā tã'ün def' olsun. Başlu başunuza birer kurbān, dört aqça şadaqa, bir bir bazlamaç virün kim sizler dervişler cerr itdüklerinde içünüzden birinüz bir bazlamaç virdi ve dağı dört aqça anun-çün virün kim bu bir dirhem gümüş kesb idün bir başına ganīdür, şadaqa ola ve kurān virdügüzün budur kim sizün cānunuza fedā ve bedel ola. Cānunuz tã'ün oğundan kurtula, belā göze kalkān ola, varun üç gün oruç tutun, dün namāzın kılun. (s. 125)

Sözcede yer alan -A biçim birimleri, bağlamdan hareketle olasılık ve tahmin anlamlarına işaret eder. Ayrıca sözcenin başında sunulan bazı gerekçeler, olasılığın derecesini artırır.

4. Saltuk-name'de Kiplik İfadeleri

Kiplik, fiilin hangi koşullar altında gerçekleştiğini, konuşmacının psikolojik durumunu, duygularını, niyetini, isteğini bildiren bir kategoridir. Kiplik, yalnızca yüklemi değil, tüm cümleyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır. Sözce üreticisi, biçim birimsel, sözlüksel veya söz dizimsel işaretleyiciler kullanarak *yeterlik*, *yetersizlik*, *olanak*, *zorunluluk*, *gereklilik*, *izin*, *emir*, *istek*, *rica*, *yalvarma*, *niyet/gönüllülük*, *olasılık/varsayım* ifadelerini dinleyiciye aktarır. Bu bölümde Saltuk-nâme'deki kiplik ifadeleri tanık cümlelerle sınıflandırılacaktır.

4.1. Yeterlik

Yeterlik ifadesi, temel kiplik ifadelerinden biridir. Olasılık, olanak, izin gibi diğer kiplik ifadelerinin de yeterlik ifadesinden çıktığı söylenebilir. Yeterlik, dış etkilerden çok eyleyenin iç durumuyla ilgili anlamsal bir alandır ve onun gizil gücüne vurgu yapar (Kerimoğlu, 2018, s. 34). Metinden alınan tanık cümlelerde "-Ar, -r ve -DX" biçim birimleri ve bağlamdan hareketle yeterlik kipliğine ulaşılır.

* Bu az riyāzatla biz dağı bir tağdan bir tağa uçaruz. (s. 76)

* Yā Şerif biz bu kaf'un dağma-ı İskender ve Süleymān ve Rāmīn-i 'Adī'den öte bir derbend var, ana dek varuruz. (s. 96)

* Şunı bilmez misin Mışır nevāhīsinde on iki bīn kāfiri yalnız başuna şıdun, kırdun, geçürdün. (s. 157)

4.2. Yetersizlik

Yeterlik ifadesinin olumsuz biçimleri de eyleyicinin iç durumundan kaynaklanan yetersizliği ifade ederler. Metinden alınan tanık cümlelerde “-AmA-” biçim birimi ile yetersizlik anlamına ulaşılır.

* *Çoklık Müslümânlar şehîd oldu, cāre idemediler.* (s. 71)

* *Meded, bilmezem n'oldum. Aşağa inemezem.* (s.77)

* *Şerîf nitekim kaşd itdi, kapuyı açamadı 'âciz kaldı.* (s. 103)

* *Hey ol cāzûdur, kimse anı öldüremez.* (s. 118)

* *Şu mevcinden dağı ilerü gidemediler.* (s. 162)

4.3. Olanak

Olanak da yeterlik gibi kabiliyet bildiren bir kiplik ifadesidir. Ancak yeterlikten farkı eyleyenin yeterliğinin iç dinamikle değil, dışarıdan kaynaklanan bir güçle sağlanmasıdır (Kerimoğlu, 2018, s. 35). Aşağıdaki tanık cümlelerde “gerek, -A-” biçim birimleri ve bağlamdan hareketle olanak anlamı karşılanır.

Sen hod bir yirde degülsün, sana bir kal'a gerek, sen gitdüğün vaqıt benüm kızum ve biz anun içinde olavuz. (s. 175)

* *Şerif Şaltıh geldi, şehirleri oda urup yörür. 'Âlemi harâba viridi. Bir dermân idün yohsa il gün virân oluyor.* (s. 74)

4.4. Zorunluluk

Zorunluluk, izin ile birlikte yükümlülük kipliğinin temel ifadesi kabul edilir. Zorunluluk, eyleyiciye dışarıdan gelen onu zorlayan etkilerle ilgilidir. Söz üreticisi eyleyenin eylemle ilişkisini belirleyen dış etkiyi ifade etmezse cümlenin kiplik anlamını tespit etmek zorlaşır (Kerimoğlu, 2018, s. 35). Metinden alınan aşağıdaki cümlelerde “-mAk gerek” morfo-sentaktik ögesi, “vacib” sözlük birimi ve bağlamdan hareketle zorunluluk kipliğine ulaşılır.

* *Bu Medîne'de Râfîzî kavmı vardur. Anlar bizüm düşmânumuzdur hep, bulmak gerekisin.* (s. 67)

* *Yâ Hâtîb-i Mekke! Sen hanefî mezhebsindür. Dîn bile ri'âyet eyle. Kâdı ve Sultân bu üçü böyle itmek gerek.* (s. 68)

* *Eyle diyicek Türklere mutî' olmak gerek, dînlerine girmek gerek.* (s. 77)

* *'Anter biz sana kızı virevüz, kabile begleri gelürler, bizi öldürürler. Sen hod bir yirde degülsün, sana bir kal'a gerek, sen gitdüğün vaqıt benüm kızum ve biz anun içinde olavuz.* (s. 175)

* *Seyyid bize muntazırdur. Ana dağı haber virüp bildürevüz. Kâfirlerden gâfil olmaları. Kemâl eyitdi: Vâkı'a katı içeri gitük, kâfirlige düşdük. Üç aydır kâfir ilinde yörürüz dönme vâcibdür, diyüp hemân nefir çalup andan göçdiler, döndiler, Deşt'e gitdiler.* (s. 129)

4.5. Gereklik

Zorunluluk ve gereklik birbirine yakın semantik alanlardır. Gereklikte eyleyenin belirlediği bir ihtiyacın ifadesi söz konusudur. Eyleyen, içten gelen bir etkiyle zorunluluk duyuyorsa bu ifade gereklik olarak tanımlanır (Kerimoğlu, 2018, s. 36). Metinden alınan aşağıdaki tanık cümlelerde “gerek, -mAk gerek” morfo-sentaktik ögesi, “vacib” sözlük birimi ve bağlamdan hareketle gereklik kipliğine ulaşılır.

* *Yâ Şaltuḥ sāḥir! Bunda da mı geldün? Ben ḥod sana varsa gerek idi, sen kendün gezerken ayağuma geldün.* (s. 85)

* *Velī yâ server benüm sözüm tıtarısan seni anda iletürem ki bana evvel vâfir azık ve şu gerekdür daḥı ikinci sana Semenderün derisinden kürk gerekdür tâ od yaqmaya.* (s. 107)

* *'Anter biz sana kızı virevüz, ḳabile begleri gelürler, bizi öldürürler. Sen ḥod bir yirde degülsün, sana bir ḳal'a gerek, sen gitdügün vaḳıt benüm kızum ve biz anun içinde olavuz.* (s. 175)

* *Bu bir büyük fesâddur, ḥalk üstinden gidermek bize vâcibdür.* (s. 226)

4.6. İzin

İzin, yeterlik ifadesinden gelişen bir anlam alanıdır. Eyleyenin eylemi gerçekleştirilmesi dış etkinin iznine bağlıdır (Kerimoğlu, 2018, s. 37). Metinden alınan aşağıdaki cümlelerde “kerem eyle-, destur ver-, dile-, kabul et-” kiplik yüklemeleri ile “-A-, -Allm” biçim birimleri izin anlam alanını işaretler.

* *Kerem eylen sizünle bile gideyim, yoldaşacak olayım.* (s. 80)

* *Ana benüm ḳouḳ kabül ider misin?* (s. 105)

* *Bize destür vir, 'Aşfur'ı oda uravuz. Şerif ḳabül itdi.* (s. 146)

* *Sultānum! Dilerem bana destür ola, bu pehlivānunuz birle meydānda cevḡān oynayup ceng ü cidāl idelüm.* (s. 222)

* *Yâ Server! Destür vir, varayım, bizüm begümüz Cibrān'ı ḥaḳ dīne da'vet ideyin.* (s. 221)

4.7. Emir

Emir, isteme anlam alanının dış etki odaklı kiplik ifadesidir. Söz üreticisinin bu etkisi eyleyen üzerinde güçlü bir yönlendirmeyi içerir (Kerimoğlu, 2018, s. 37). Emir önermesinin buyurandan eyleyene doğru yönelen bir istek içermesi şarttır (Usta, 2013, s. 22). Emir kipliği, istek, rica, yalvarma gibi isteme semantiğinin alt birimidir. Bu semantik alanlar arasındaki fark, isteğin derecesi, yönlendiriciliği, nezaket, toplumsal mesafe toplumsal statü vb. nedenlerden kaynaklanır (Aslan Demir, 2008, s. 31). İsteme semantiğinin alt birimlerinden emir kipliğinde, bir buyuran, bir eyleyen ve bir buyruk; buyurandan kaynaklanan yüksek dereceli yönlendirme, buyuranın görece üstünlüğüne dayanan güç ilişkisi vardır.

* Gazi, Kemalettin Sami Paşa'ya,

“Ne yapıp yapın Afyon'u ele geçireceksiniz” diye emir verdi (Aslan Demir, 2008, s. 169). Burada, söz dizimsel işaretleyici olarak “ne yapıp yapın”, sözlüksel işaretleyicilerden kiplik yüklem olarak “emir ver-”, biçim bilgisel göstericilerden “-AcAk” emir semantiğini ortaya koyar.

Aşağıda metinden alınan tanık cümlelerde “-mAk gerek” morfo-sentaktik ögesi, “-Ø, -sXn, -(y)Xn(Xz), -sXnlAr, -gil, -A” biçim birimleri ile “emir et-” kiplik yüklemi ve bağlam emir semantiğini işaretler.

* *Bu Medīne'de Rāfizi ḳavmı vardır. Anlar bizüm düşmānumuzdur hep, bulmak gereksin.* (s. 67)

* *Getürün, göreyim, didi.* (s. 40)

* *Vaḳtünüze ḥazır olun, size neler idiserlerdür, didi.* (s. 40)

* Senünle geçen gün ceng iden Āliyon'um. Tiz atundan in, bana itā'at eyle. Seni Pāp'a iletayim. (s. 48)

* Bu kanda giderse dağı bile gidün, koyunları ardınca sürün didi. (s. 64)

* Yā Keyvān! Bir mektüb yazayım, aĥvālümü küllī içinde diyeyim. Girü anlar mektüb idüp, yazup oğlan boynına tağakalar. Sen alup gelesin. Hem dağı Menücher'e uğra, bildürgil senünle bile varsun. (s. 100)

* İy Kemāl! Tur, bu ĥalka vir, Derviřlere ĥurbān ve řadađa ve zekūt iĥsān eylesünler kim bu tādün gide. (s. 125)

* İy Dāvud! Bu ĥazādan şonra varasın, tarĥān ilinde otur, ol yiri gözet. (s. 133)

* Turun, ata binün, varalum ĥızı alalum, getürelüm. Atası ne dirse disün, eger ĥız seni isterse āsāndur, didi, dağı ĥurdılar, 'azm idüp gitdiler. (s. 201)

* Tekūr emr itdi kim cemī'ī ili kefilliler kefilsüz adam bulunursa ele vireler. (s. 74)

4.8. İstek

İstek semantiği, isteme anlam alanının emir, rica ve yalvarma gibi alt anlamlarından biridir. Emir kadar güçlü ve rica kadar da kibar olmayan bu kiplik, sosyal hayat içinde kişiler arası ilişki derecesine göre farklı anlamlar yüklenir. İstek anlam alanı, yakın ilişkilerde niyet edilen, tasarlanan durumları, gerçekleşmeleri görece dilekleri karşılıken ikinci, üçüncü şahıslara tavsiye, tembih, öneri, teklif bildiren bir anlam kategorisi olarak değerlendirilir (Aslan Demir, 2008, s. 94). İstek anlam alanı, bireylerin yapmak istediklerini, tasarladıklarını karşıladığı gibi diğerlerinden istek ve beklentilerini de karşılar. İsteğin dil düzeyine çıkışı diğer kipliklerde olduğ gibi morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel veya bürünsel işaretleyicilerle gerçekleşebilir (Aslan Demir, 2008, s. 173).

a. Eve yalnız gitmeyesin. b. Ah seni bir kere görebilsem.

Örnek cümlelerde isteğin derecesi emre göre daha zayıftır. Ancak a cümlesindeki istek, bürünsel ögelerle kuvvetlendirilip emir anlamına yaklaştırılabilir. Bu cümlelerin yaptırım gücü "Sakın eve yalnız gitme." kadar güçlü değildir (Kerimoğlu, 2018, s. 38).

Metinden alınan aşağıdaki cümlelerde "dile-," kiplik yüklemi ile "-A-, -Alım,- sIn, -sXnlAr, -gil" biçim birimleri istek kipliğinin işaretleyicisidirler.

* Yā 'Anter! Beni gel, koyuvir, erlik eylegil, dağı bu kerre babamdan iste. (s. 173)

* Yā oğul řaltıĥ! Dilerem ki bu yıl benümle sen Ĥacca bile gidesin. (s. 65)

* Yā melik! Ol sizde olan altı Sünni melikin dağı da'vet idün. Gelsünler, anlardan dağı soralım, görelim. Ola kim kāf'ı görmiş kimse bulavuz. (s. 96)

* Bunlar köyi dört yanadan beklesünler ve ol kişileri nāziklik ile köye şaldı ve şemün anda tenhā kaldı. (s. 116)

* İy Kemāl! Tur, bu ĥalka vir, Derviřlere ĥurbān ve řadađa ve zekūt iĥsān eylesünler kim bu tādün gide. (s. 125)

* Dilerem (ki) ben dağı taĥta varam, ol diyārda oturam, gözedem ki gelüp kefe cezire-sine kāfirler girmeye. (s. 132)

* Allah Allah ben dilerdim ki civār-ı Resülullāh'da şerbet-i şehadeti nuş ideyim. (s. 38)

* Sizler devlet taĥtında müstedām olun, biz önünüzde bir ĥul gibi ceng idelüm. Ālem nizām ola ve şer'-i ķavim kuvvet bula. (s. 143)

* Yā Keyvān! Bir mektüb yazayım, aĥvālümü küllī içinde diyeyim. (s. 100)

* *..varalum kıızı alalum, getürelüm. Atası ne dirse disün, eger kız seni isterse āsāndur, didi, dağı tırdılar, 'azm idüp gitdiler. (s. 201)*

4.9. Rica

Rica anlam alanı, isteme kipliğinin emir, istek ve yalvarma gibi alt birimlerinden biridir. Rica semantiğinde diğerk isteme alanlarına göre nezaket olgusu daha belirgindir (Aslan Demir, 2008, s. 147). Dilsel nezaket, insanlar arası ilişkinin (mesafe, saygı, yakınlık..) içerik düzeyini belirlemesiyle ortaya çıkar. Ricanın nezaketle olduğu kadar olasılık ve yeterlik kategorileriyle de bağlantısı gözlenir (Aslan Demir, 2008, s. 178).

“Yarın bize gelebilir misin? Kitapları kütüphaneye bırakabilir misin?” gibi ifadelerde sözü edilen eylemin olasılığı ve eyleyenin yeterliği soru yoluyla rica anlamı verir. Ayrıca “lütfen, rica ediyorum, rica ederim, zahmet olmazsa” gibi kiplik sözler, “rica et-, istirham et-” gibi kiplik yüklem ve fiil+-(X/A)r, -mAz+ soru edatı kodlayıcıları da rica semantiğini işaretler.

Metinden alınan aşağıdaki tanık cümlelerde “ne dersin, n’ola, ml” gibi söz dizimsel yapılar, “dile-” kiplik yüklemi ve “-Ø, -(y)Xn(Xz” biçim birimleri ile bağlam rica kipliğini işaretler.

* *Ne dırsin bana gelür misin? (s.118)*

* *N’ola taşra çıkun, göresiz. (s. 77)*

* *Senden dilerem ki bu oğlanığı girü ādemzāda iledesin ve bana Emir ‘Osmān kāğıdın getüresin. (s. 100)*

* *Server! Benüm haťamı bana bađısla, dünyā ve āhıret kardeşumuz ol. (s. 106)*

* *Bana ‘Afife’yi virün, severim, her ne kim benden ne istersenüz alün. (s. 175)*

* *N’ola Server, biz bendeler dağı bile varavuz, görevüz niçe oluruz, nihāyet yoluna cān ve baş oynayavuz, didiler. (s. 187)*

4.10. Yalvarma

Yalvarma da isteme anlam alanının alt birimlerinden biridir. Emir, istek ve rica semantik birimlerinden farkı yoğun ve ısrarlı bir isteme değeri taşımasıdır. Yalvarmada sözcük üreticisinin beklentisi düşüktür (Aslan Demir, 2008, s. 161). İleri derecede yoğun isteme bildiren ve ısrar taşıyan yalvarma cümlelerinde etkiyi artırmak için sık sık “ne olursun, Allah aşkına, yalvarıyorum, kurban olayım, Allah rızası için vb.” kiplik sözlere baş vurulur (Aslan Demir, 2008, s. 180).

Metinden alınan aşağıdaki tanık cümlelerde “meded et-, kerem et-, kıyma-, lütuf et-” gibi kiplik yüklem, “-Ø, -(y)Xn(Xz, -gil” biçim birimleri ile bağlam yalvarma semantiğini karşılar.

* *Meded idün, bu hal sizden olmuştur. Kerem idün, didiler. (s. 77)*

* *Bize kıyma Server, ne istersen bizden al. (s. 81)*

* *Lutf idün beni bu dünyā yüzine çıkarun! (s. 86)*

* *Bize kıyma, Memeleketü harāb itme. (s. 125)*

* *Meded, karındaşumuza kıyma. Sana muťi’ olalum. (s. 106)*

* *İlāhī! Bu yavuz tayıfeyi sen kerem ve lutfundan def’eyle. (s. 192)*

* *Yā Rabbü’l-ālemīn! Şığındum sana kuvvet sen virgil...N’ola ben za’ife biçāreye bu cānavarun helākin virüp halk içinde eni rüsvāy ve şerme-sār eyleme, didi. (s. 203).*

* İlāhī, *şu yirleri ve gökleri yaradan Tangrı, bana meded eyle.* (s. 214)

4.11. Niyet/Gönüllülük

Niyet ve gönüllülük ifadelerinin ayrı ayrı veya birlikte ele alındığı ve isteme semantiği ile ilişkilendirildiği görülür. Bazı kaynaklarda niyet kavramı zorunluluk ve izin kipliklerine, gönüllülük ise daha çok arzulara yönelik olarak değerlendirilir (Kerimoğlu, 2018, s. 39). Niyet/gönüllülük semantiği aşağıdaki tanık cümlelerde “-A-, -AyIm/-AyIn, -Allm” biçim birimleri ile karşılanır.

* *Yarın meydāna girelüm ceng idelüm. Devlet kime yār olur görelüm* (s. 44)

* *Ben kız kırdaşuma varayın, oğlun Muhammed'i getüreyin, didi.* (s. 100)

* *Sultānum, ben varayım, kâfirlerün ardın alayım.* (s. 133)

* *Yarın meydāna ben girürem.* (s. 140)

* *Çorçman! Sizleri analarunuza atalarunuza göndereyin.* (s. 199)

* *Çurun, ata binün, varalum kıızı alalum, getürelüm.* (s. 201)

4.12. Olasılık ve Tahmin

Bilgi kipliğinin işaretlediği semantik alanlardan biri de olasılıktır. Bilgi kipinin özünde bilginin kendisi yer alır. Söz üreticisinin bilgiye ulaşma şekli çeşitli deliller aracılığıyla, zihinsel idraklerle ya da ipuçlarını birleştirme ve yorumlama biçiminde olabilir (Hirik, 2014, s. 40). Söz üreticisinin bilgi düzeyini de yansıtan bilgi kiplikleri kesinlikten kesinlik dışılığa doğru yönelen bir anlam alanını gösterir. Bu yöne bağlı olarak da bilgi kiplikleri tahmin, çıkarım, olasılık, şüphe, varsayım, kesinlik- kesin olmama durumu, aktarım, duyum, yargı gibi birçok bilgisel anlam alanına sahiptir (Hirik, 2014, s. 43). Olasılık ve tahmin anlam alanları tanık cümlelerde yer alan “ola kim, korkarım, ...ola” gibi söz dizimsel yapılar, “vehme gel-“ kiplik yüklemi ve “-IsAr, -A-, -(X)r” biçim birimleri ile bağlam tarafından işaretlenir.

* *Anlara karşı yatdı. Uyur gibi oldı vehme geldi: bana hîle iderler ola, didi.* (s. 83)

* *Yarın ceng olısdardur.* (s. 38)

* *Yā melik! Ol sizde olan altı Sünni melikin dağı da'vet idün. Gelsünler, anlardan dağı şoralım, görelim. Ola kim kâf'ı görmüş kimse bulavuz.* (s. 96)

* *Pes gâziler anları komadılar, korkdılar dağı bir yirde gizlü puşuda kâfir ola diyü kondılar.* (s. 128)

* *Eyü itmedün, yirinden karşı geldün. Olmaya kim begümüz 'Amru'yı öldürmüş ola ve hem sen bir kızsın, senün bizüm üstümüze hüküm itmen şer'î degüldür.* (s. 155)

* *Server! Ben Ğaytās cinnī gibi kişünün oğlına kızımı virmezem, zīrā ki bu oğlan cāriyedendür, korkaram aşlı nā-pāk olup benüm aşlum aza, yaramaz ola.* (s. 197)

Sonuç

Kip ve kiplik birbirinden tam bağımsız iki alan değil, biri diğerini işaretleyen iki dil durumudur. Kip gramatikal bir yapı, kiplik anlamsal bir olgudur. Kiplik, söz üreticisinin fiili hangi koşullar altında gerçekleştirdiğini, duygu durumunu, niyetini, isteğini bildiren bir kategoridir. Kiplik, önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil tüm cümleyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır. Diğer dil bilgisi kategorilerine göre daha zayıf bir sistematiğe sahip olan kiplik için belirli bir çekimden söz edilemez. Kiplik anlama ulaşmada bağlam, tonlama, vurgu gibi ögeler de devreye girer.

Karşılıklı konuşmalar üzerine tesis edilen Saltuk-nâme'nin kiplik açısından incelendiği bu çalışmada kiplik işaretleyicileri ve kiplik ifadeler tanık cümlelerle sunulmuştur. Buna göre metinde biçim bilgisel işaretleyicilerden ekler ve morfo-sentaktik ögeler; sözlüksel işaretleyicilerden zarflar, isimler ve kiplik yüklemeler; söz dizimsel işaretleyicilerden kalıplaşmış ifadeler, ki, dA bağlaçlı yapılar ve bağlam kiplik anlama ulaşmada tespit edilen göstergelerdir.

Metinde biçim bilgisel, sözlüksel, söz dizimsel işaretleyiciler ve bağlamdan hareketle iletişim ortamında sözce üreticilerinin çeşitli kiplik ifadeleri tespit edilmiştir. Kiplik ifadelerinin yorumlanmasında bağlamın yanı sıra sözce üreticisi ile dinleyici arasındaki yakınlık, statü farkı ve konuşmacının başvurduğu bürünsel ögeler gibi pek çok etken söz konusudur. Metinde öne çıkan kiplik ifadeleri yeterlik, yetersizlik, olanak, zorunluluk, gereklilik, izin, emir, istek, rica, yalvarma, niyet/gönüllülük, olasılık/varsayımdır.

Kiplik ulamının Türkçenin tarihsel dönemlerindeki durumunu tespit etmek, eş zamanlı ve art zamanlı çalışmalar açısından önem taşıdığından daha birçok eserin bu bakışla incelenmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- ASLAN DEMİR, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BENZER, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DEMİR, N. - M. D. ERDEM (2007). *Saltuk-name*. 3 C., Ankara: Destan.
- DEMİREL, M. V. (2018). *Türkçenin Kiplik Özelliklerinin Belirlenmesi ve Bunların Dil Bilgisi Öğretimine Yansıtılması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DİLAÇAR, A. (1989). "Gramer Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihesi". *TDAY Belleteri* 1971: 83-145.
- DİNAR, T. (2020). "Kiplik". *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar*. (ed. Prof. Dr. Erdoğan Boz). Ankara: Gazi Kitabevi: 57-91.
- EDİSKUN, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGİN, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERK EMEKSİZ, Z. (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller". *Dil Dergisi*. 141: 55-66.
- GENCAN, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- HİRİK, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- HİRİK, S. (2015). "Zarfların Kipsel Alandaki Görünümleri". *Turkish Studies*. X/8: 1365-1382.
- İMER, K. vd. (2001). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KAMACI GENCER, D. (2018). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- KARABAĞ, İ. (2000). "Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu". *Türk Dili Dergisi*. 585: 275-278.
- KAYA, N. (2006). "Türkçede Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri". *TDAY Belleten 2004*: 89-98.
- KERİMOĞLU, C. (2018). *Kiplik ve Kip*. Ankara : Pegem Akademi Yayınları.
- KILIÇ, F. (2004). *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KOCAMAN, A. (1983). "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler". *TDAY Belleten 1981-1982*: 81-85.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MANGIR, M. (2011). "Dudak Uyumu Açısından Saltuk-nâme'deki Ekler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. IV/18: 46-75.
- PALMER, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- USTA, Ç. (2013). *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÜZÜM, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- VARDAR, B. vd. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YAYLAGÜL ÜSTÜNEL, Ö. (2020). *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.